

ISSN 2959-1953

ISSN 2959-1961

www.osvita.eeipsy.org

<https://doi.org/10.38014/osvita.2022.90.02>

ДЕРКАЧ Л.М.,

доктор психологічних наук, професор,
Дніпровський гуманітарний
університет,

м. Дніпро, Україна

СІРА Г.М.,

здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти,

Дніпровський гуманітарний
університет,

м. Дніпро, Україна

НАГАЛЬНІ ТА НЕВИРШЕНІ ПРОБЛЕМИ СЕРЕДНЬОЇ І ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОГНІТИВНОЇ ВІЙНИ

DERKACH L.M., SIRA H.M. **Urgent and unresolved problems of Secondary and Higher Schools of Ukraine in the conditions of cognitive war.** *The article examines the main problems of secondary and higher educational system of Ukraine during a cognitive war. The fundamental goal of the cognitive warfare is its impact on cognitive abilities of a person aimed at destruction and changes in behavior, formation of negative influence on one's own perception of values, communication and ethics standards in the society, consciousness' manipulations, at first hand, of children and students. New realities of getting education in the years 2021-2023 under distance and mixed training were analyzed, the specific character of theory, methodology and methods of professional teaching in teachers and academia were considered. We also attempted to suggest innovative approaches of Ukrainian researchers to a quality education of Ukrainian pupils and students during waging war and military operations. The mission of the global educational community was defined as well as the level of its support while re-newing educational establishments of Ukraine.*

Keyword: *cognitive, war, educational system under war, burning problems of secondary and higher education, innovative approaches to training.*

ДЕРКАЧ Л.М., СІРА Г.М. Нагальні та невирішені проблеми середньої і вищої школи України в умовах когнітивної війни. У статті досліджено основні проблеми отримання середньої та вищої освіти в Україні під час когнітивної війни. Головною метою когнітивної війни є вплив на когнітивні здібності особистості з метою руйнування та зміни її поведінки, формування негативного впливу на сприйняття норм комунікації та етики в соціумі, маніпуляції свідомістю, в першу чергу, тих, хто навчаються. Нові реалії отримання освіти у 1921-1923 роках в умовах дистанційного або змішаного навчання проаналізовано, специфіка теоретико-методологічної та методичної підготовки вчителів та науково-педагогічних працівників висвітлено, здійснено спробу визначити інноваційні підходи до якісної підготовки учнів та здобувачів вищої освіти в умовах бойових дій та операцій. Визначено місію світової освітньої спільноти та рівень її допомоги при відновленні закладів освіти.

Ключові слова: когнітивна війна, освіта України в умовах війни, нагальні проблеми середньої та вищої освіти, інноваційні підходи до навчання.

Актуальність дослідження. Освіта є важливим правом на громадянство та професійну практику. Вона відіграє життєво важливу роль у захисті дітей від жорстокого поводження чи зневаги. Стаття 28 Конвенції про права дитини (1989) визнає право кожної дитини на безкоштовну початкову освіту та заохочує розвиток загальнодоступної середньої освіти. Це право має важливе значення для всіх суспільств для сприяння та досягнення стабільних і гармонійних відносин між націями та побудови хороших громадян для майбутнього. На жаль, це право часто втрачається в країнах, які перебувають у стані війни та збройних конфліктів. Таким чином, ці конфлікти не є винятком із положень Конвенції. Дійсно, шкільне навчання може бути ще важливішим для дітей і сімей під час війни та збройних конфліктів.

Освіта є фундаментальною для дітей навіть під час війни. Окрім навчання, школи та університети можуть забезпечити безпечний освітній простір, та підключити їх до життєво важливих ресурсів, таких як харчування та служби психічного здоров'я.

Проте довгостроковий вплив війни на якість освіти та доступ до неї залишається тривожним. Ремонт шкіл потребуватиме значного часу та ресурсів, і багато учнів та вчителів зазнають стресу та травми, що ускладнить навчання та викладання. Тобто, якщо вони взагалі повернуться до класу, діти в регіонах, які постраждали від конфлікту та кризи, мають вдвічі більше шансів

залишитися поза школою, ніж діти в інших місцях. І це є найголовніша проблема держави та освітян країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам в сфері освіти, впливу інновацій, взаємозв'язкам розвитку освіти та побудови інформаційного суспільства в державі присвячені наукові праці як вітчизняних, так і закордонних фахівців, зокрема: В.Кременя, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Т. Драгунова, Л.Деркач, А. Кондрашихіна, С.Максименка, С. Пасека, І. Прибиткова, Є. Лібанова, Т. Логутова, М. Романюк, С.Терпищого, Д. Свириденка, Г.Хоменка, О. Хомри, Дж. Найт, В. Бергсдорф, Г. Баліхіна, Б. Смирнова, О. Гладкова, М. Пономарьова, І. Підласого, С. Ніколаєнко та ін. Проте, незважаючи на значні зусилля дослідників обґрунтувати теоретико-методологічні засади та психолого-методичні особливості реінтеграції українського освітнього ландшафту за умов війни [1], залишаються невирішені питання, які є особливо актуальними для освітнього дискурсу, і потребують ґрунтовного наукового дослідження. Перш за все, йдеться про визначення та аналіз викликів і можливостей, з якими стикається система освіти України у воєнний час.

Мета дослідження. Дослідити нагальні та невирішені проблеми середньої та вищої школи України в умовах когнітивної війни, і запропонувати виважене осмислення інноваційних підходів українських науковців до надання якісної освіти підростаючому поколінню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майже все, що вважається «людським», можна знайти в дитинстві. Коли цей етап життя був щасливим, здоровим, сповненим прихильності та належним чином спрямованим, люди залишаються з силою впоратися з будь-чим. Однак бути дитиною під час збройного конфлікту нелегко. Збройні конфлікти зачіпають мільйони дітей, їх повсякденне життя порушується актами жорстокості, які відзначають їх майбутнє.

Ця реальність впливає на фундаментальне право дітей: на їхню освіту. У цих обставинах впливають усі суб'єкти освіти: педагогічна команда, учні, сім'я, інфраструктура, шкільне середовище, навчальна програма та стратегії, які пропонують вчителі. За оцінками, «приблизно 57 мільйонів дітей молодшого шкільного віку не відвідували школу в 2019 році», і понад 13 мільйонів з цих дітей знаходяться в країнах, прямо чи опосередковано постраждалих від збройних конфліктів. Це трапляється, хоча десятиліття тому агентства ООН та інші міжнародні неурядові організації почали надавати пріоритет освіті як важливому компоненту гуманітарного реагування через визнання того, що освіта може відігравати вирішальну роль у сприянні стабільності, та створенні безпечного та здорового освітнього середовища. [2]. ООН на чолі із координатором Фонду Освіта " Education Cannot Wait" Грехамом Лонгом сумісно

із Міністром освіти і науки України Сергієм Шкарлетом 5 жовтня 2022 року обговорили пріоритетні кроки та напрямки співпраці, зокрема:

Відбудова шкіл, укріттів, закупівля шкільних автобусів, забезпечення шкіл сучасною технікою;

Впровадження інновацій в освітній процес, вдосконалення його змісту та форм;

Збільшення мотивації та підготовка вчителів;

Психологічне здоров'я дітей, учителів та батьків, надання їм якісної психологічної підтримки.[2, С.1-2].

В руслі нашого дослідження суттєвим вбачаємо також підкреслити, що на онлайн - саміті ООН із трансформації освіти Президент Литви Гітанас Науседа наголосив на тому, що « треба забезпечити безперервність освіти для дітей-біженців з України» [3, С.1].

Діти, які проживають у зонах бойових дій і збройних конфліктів, не живуть нормальним життям. Вони спостерігають, як руйнують їхні будинки, і бачать, як їхні родичі, сусіди та друзі отримують поранення або гинуть. Вони можуть не мати слів, щоб висловити те, що з ними сталося; натомість вони діляться своїми історіями психологічними засобами, тобто, через поведінку, наприклад, накидаючись або закриваючись. Вони можуть регресувати у поведінці, яка відповідає віку, мати проблеми зі сном, стати нездатними виконувати повсякденні дії та/або мати проблеми з поведінкою, навчанням і стосунками.

Війна в Україні призвела до того, що понад 6 мільйонів українців виїхали до сусідніх країн. Це включає майже 665 000 студентів (16% від загальної кількості зареєстрованих студентів) і понад 25 000 викладачів (6% від загальної кількості викладачів у країні). Ще 8 мільйонів українців є внутрішньо переміщеними особами.1 До біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО) належать переважно діти, жінки та люди похилого віку. Понад 74% ВПО мають дітей у своїх домогосподарствах.

Переміщення мало значний вплив на надання освітніх послуг разом із пошкодженням та руйнуванням навчальних закладів. Станом на 6 травня 2022 року, за даними Міністерства освіти і науки України (МОН), війною було пошкоджено 1635 шкіл та університетів (5% від загальної кількості), 126 – зруйновано.

Поточні зусилля української системи освіти сфокусовані на наданні якісних освітніх послуг учням та студентам. Надзвичайна проблема і невідкладна потреба в даний момент полягає в тому, щоб підтримати студентів, щоб вони успішно завершили 2022 навчальний рік. Наразі близько 86% шкіл в Україні «офіційно» відновили заняття (після короткочасного закриття після вторгнення), але майже виключно за допомогою онлайн/дистанційних методів.

Понад 91 тисяча учнів-переселенців пере зараховані до шкіл за місцем тимчасового проживання (особливо у Львівській області). Існують різні онлайн-навчальні ініціативи, щоб зберегти доступ до освіти під час війни як для студентів в Україні, так і для студентів-біженців за межами України, хоча існують значні прогалини в охопленні. Проводяться опитування щодо оцінки потреб. Відносно краще охоплення мають університети, на другому місці школи (5-11 класи), які мають доступ до електронної платформи Всеукраїнської школи онлайн для дистанційного та змішаного навчання, створеної під час пандемії для забезпечення доступу до навчальних програм і навчальних матеріалів для 5-11 класів студентів. Хоча середній щоденний трафік зріс у 20 разів з початку війни, онлайн-платформа є статичною, і багато вчителів не використовують її регулярно, оскільки вона пропонує мало можливостей для прямої взаємодії учень-викладач. Для дітей молодшого віку (від дошкільного віку до 4-го класу) значно менше онлайн-контенту.

Актуальною є також проблема відсутності системності в навчальному процесі через війну чи пандемію, і при цьому, наслідки можуть мати постійний негативний вплив на навчання, оскільки паузи в навчанні впливають на всі когнітивні здібності тих, хто навчається [4]. Встановлено, що учні витрачають менше часу на підготовку домашніх завдань. **Чому виникає така ситуація?** Ми вважаємо, що мотивація у покоління учнів з кліповим мисленням суттєво погіршує рівень їх емоційно-вольових зусиль під час засвоєння та обробки нового учбового матеріалу, як наслідок постійного страху, стресу, депресії та дискомфорту. Іншими словами, з психологічної точки зору, не задовольняються їхні освітні, соціальні та культурні потреби, до яких діти звикли до війни. Крім того, відсутність в системності отримання повноцінних знань під час повітряних тривог, у бомбосховищах відволікає увагу дітей, а значить, погіршує когнітивний самоконтроль, рівень, обсяг і якість засвоєння учбової програми.

До пандемії COVID-19 Україна працювала нарівні зі своїми регіональними сусідами у Східній Європі і випереджала їх у плані стійкості учнів до навчання; однак оцінки втрат навчання через російське вторгнення свідчать про те, що результати навчання нині нижчі, ніж у країнах Європи з найнижчими показниками. Тривале закриття шкіл лише посилює втрати навчання в Україні. Школи були закриті або перервані через пандемію протягом 31 тижня в Україні, або майже 8 місяців, що призвело до втрати навчання приблизно на 20 балів за програмою міжнародного оцінювання учнів (PISA) [5;6].

Війна – це завжди стрес для людей, але особливо це стосується молоді, адже вона є найбільш вразливою частиною суспільства в період свого становлення та соціального зростання. У цьому віці учні та студенти навчаються і тим самим зараховуються до тих, хто потребує підтримки свого морального

стану, збереження моральних цінностей та орієнтацій. І в цьому контексті загрозливою проблемою, з нашої точки зору, є інформаційна, когнітивна війни за мізки молодого покоління, зміст та засоби його мислення за умови військового часу.

Когнітивна війна – це комплекс заходів, спрямованих на захоплення людського капіталу (з метою контролю над соціальною елітою країни-мішені). Когнітивна зброя є засобом управління інтелектуальним середовищем країни за допомогою хибних (спотворених) наукових теорій, парадигм, концепцій, стратегій, які впливають на управління країною в напрямку послаблення захисту важливих національних ресурсів [7].

Варіативні цілі когнітивного втручання в сфері освіти є:

Рис.1.1 Цілі когнітивного втручання у сферу освіти

Когнітивна війна за своєю метою, стратегією, об'єктами та засобами дій відрізняється від інформаційно-психологічної та спрямована на захоплення людського капіталу та вплив на формування соціальної еліти країни. Найбільш вразливою до когнітивної зброї є молода людина з несформованою когнітивною моделлю навколишнього світу. Формування критичного мислення та пошукової діяльності є невід'ємною складовою ефективною освіти та боротьби з когнітивними загрозами [4, С.240-258].

Одним із негативних факторів, що впливає на навчальний процес, є самостійна форма учня в умовах дистанційного навчання, яка два роки тому під час пандемії розділила школярів і вчителів, студентів і викладачів. Учні, які розпочали навчання у 2020-2022 роках – не знають, як це, прокидатися рані-

ше, щоб вчасно дійти чи потрапити до школи/університету; вони зменшують візуальне спілкування з викладачем та однолітками. Цей факт зумовлює затримку психологічного та соціального дозрівання, відсутність гостроти в отриманні досвіду самоорганізації та навичок для подальшого розвитку, зокрема вступу до інших навчальних закладів, неможливість отримати регулярну підготовку з окремих дисциплін (фізична культура, музика, образотворче мистецтво, малювання)тощо.

Тому війна та дистанційна форма навчання з нею внесла чимало негативних змін у навчальний процес та життя сучасних студентів. Іноземці, які навчалися у вищих навчальних закладах до початку бойових дій, були змушені евакуюватись заради своєї безпеки. Декого з них війна повністю позбавила можливості навчатися. Інша частина іноземних студентів продовжувала навчатися дистанційно, що обмежувало їх у звичайній освіті. Частина з них змушена повертатися до країни, де постійно точаться бойові дії, а також до місць навчання.

В наукових публікаціях, присвячених аналізу специфіки навчання українських учнів та студентів, які були змушені змінити місце проживання, і виїхати за кордон, психологічні особливості їх адаптаційного процесу викликають серйозне занепокоєння. Батько-захисник залишився в Україні, а діти з матір'ю - по інший бік кордону. Водночас постає питання продовження навчання в іноземних навчальних закладах, тим паче, що самі багатопрофільні навчальні заклади пропонують навчання в них за спрощеною системою вступу.

Звичайно, щоб продовжити навчання за кордоном, нашим громадянам необхідно вивчити іноземну мову та адаптуватися до їхнього способу життя. З іншого боку, вони можуть отримати моральну підтримку за кордоном і спланувати своє життя на майбутнє [3;8].

Для нашої країни це може означати втрату цінних кадрів у майбутньому, адже ті люди, які таким чином вирішують питання, найбільш здатні до спілкування та подальшого планування майбутнього. Але якщо такі громадяни вирішать зрештою повернутися в Україну, то країна отримає фахівців з іноземною освітою з іншим світоглядом, з європейськими нормами поведінки та вирішення проблем. І це може бути перевагою можливої майбутньої євроінтеграції [9].

Як відомо, сім'я справляє позитивний вплив з точки зору психологічної та соціальної підтримки, яку вона надає дітям, постраждалим від збройних конфліктів. Крім того, сім'я також впливає на рішення дітей і, відповідно, на їхню освіту. З одного боку, це позитивний вплив, оскільки в багатьох місцях освіту цінують і поважають, фактор, який заохочує дітей відвідувати школу. Проте побоювання батьків, що на дітей можуть напасти по дорозі до школи, і що навчальні центри можуть стати мішенню, можуть призвести до небажання

дозволяти своїм дітям відвідувати школу у такі загрозові для життя дитини часи.

Під час війни в Таджикистані, наприклад, деякі батьки не бажали дозволяти своїм дочкам відвідувати уроки, побоюючись, що їх переслідуватимуть солдати по дорозі до школи [10]. Інший приклад [11] визначає іншу типову проблему дітей та батьків, які проживають на певній відстані від школи, і вирішують не відвідувати уроки через страх потрапити під перехресний вогонь під час своєї подорожі.

Шкільні консультанти є ще одним аспектом академічної спільноти, який не сприймає наслідки війни. Переміщення населення породжує нові освітні проблеми. Різні культури та релігії об'єднуються в центри навчання, і створення атмосфери мирного співіснування в класі та на ігровому майданчику, наскільки це можливо, є складним завданням. Тут визначальною є роль шкільного консультанта. Але крім того, події, які переживають цивільні особи, вимагають від шкільних консультантів впровадження нових психологічних стратегій і стратегій підтримки, спрямованих на зменшення тривоги після терактів, заспокоєння дітей і надання їм можливості узаконити свої почуття [12].

У такі моменти взаєморозуміння між усіма членами академічної спільноти є вирішальним для отримання позитивних результатів у питаннях навчання та співіснування.

Якщо проаналізувати позитивні наслідки, які повернення до навчання може мати на дітей та їх психічне здоров'я, можна побачити, що будь-яка відмова та/або перешкода у поверненні до навчання може погіршити пост-травматичні симптоми, від яких страждають ці діти, оскільки Програми втручання, які дотримуються, повинні базуватися на контексті, в якому школа та інші освітні агенти повинні відігравати певну роль. Саме з цієї причини необхідно вважати підвищення обізнаності громадськості, головним чином серед дітей і сімей, про те, наскільки важливим і необхідним є повернення до освіти для їхнього майбутнього.

Під час конфлікту вся інфраструктура зазнає шкоди в результаті бомбардувань, пожеж і бойових дій. Центри навчання не є винятком. Школи та університети, а також музеї, лікарні та інші урядові будівлі пошкоджені та пограбовані.

Розглядаючи причини цих нападів і міркуючи про контекст, у якому відбуваються конфлікти, можна зробити висновок, що ідеологічне протистояння спонукає їх атакувати ті місця, де населення може бути індоктринованим, або як засіб вербування послідовників, або нападаючи на ворога і завдаючи йому шкоди [6;7;10;11].

Таким чином, існує не лише значна кількість нападів на навчальні центри з метою знищення місць, де збирається молодь, але ці місця також вико-

ристовуються як центри вербування та перевиховання на користь озброєної групи, яка займає центр. Багато стін цих центрів використовуються в пропагандистських цілях. Організація Об'єднаних Націй зазначила, що школи використовувалися як казарми, склади зброї, командні центри, центри ув'язнення, приміщення для допитів і позиції для нападу з використанням вогнепальної та спостережної зброї.

Різні культури різних країн, які перебувають у конфлікті, надають цій категорії крос-культурну різницю, яка може бути вирішальною, коли справа доходить до нападу на школи. Згідно зі статистичними даними, у таких країнах, як Уганда [13], Пакистан і Афганістан, де жінки традиційно були підкореними, нападам найчастіше піддаються школи для дівчаток, за ними йдуть школи для різних статей і, нарешті, школи для хлопчиків. Певною мірою це врівноважує відмінності, які можна знайти при порівнянні за статтю завданої шкоди. Якщо хлопців забирають до армії і, як наслідок, вони втрачають право на освіту, можна стверджувати, що вплив конфлікту є більшим на хлопців, ніж на дівчат. Тим не менш, через позбавлення та руйнування шкіл та іншої пов'язаної з ними інфраструктури наслідки однакові для обох [6;12;13].

Крім того, не можна забувати про те, що дівчат також відправляють на фронт, викрадають і використовують, позбавляючи їх права на освіту.

Варто зазначити, що в деяких місцях освіта настільки важлива, що діти, які не можуть відвідувати державну школу, організують заняття в різних середовищах: під деревами або в маленьких кімнатах, щоб слідувати навчальній програмі, встановленій міністерством освіти кожної конкретної країни.

Негативні наслідки збройних конфліктів для освіти є далекосяжними та різноманітними. Незважаючи на це, це сфера, яка потребує подальших досліджень. Незважаючи на спроби різних організацій, таких як ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ, публікації та діяльність яких намагаються зосередити увагу суспільства на освіті, схоже, що не було прийнято політичних дій, які засуджують і, тим більше, уникають дій та жорстокості, які зумовлюють сьогодення та визначають майбутнє цих дітей .

На психологічному та фізичному рівнях ці діти страждають від численних насильств і протиправних дій, які не караються міжнародним правом, залишаючи їх життя на милість найманців, чії політичні ідеали суперечать життям мільйонів і головною метою яких є усунення будь-яких засобів передавати знання з метою створення суспільства, яке легко піддається маніпуляції.

Ми зробили спробу проаналізувати інноваційні технології освіти з точки зору перспектив дослідження механізмів психолого-генетичного функціонування і розвитку особистості в парадигмі диджиталізації. Інноваційним, з нашої точки зору, є генетико-креативний метод, запропонований професором Максименко С.Д [14]. З урахуванням вищенаведених нагальних та

невирішених проблем середньої та вищої школи, наведені в дослідженні С.Д. Максименка диджитал завдання [14.С.184] зорієнтовані на інший когнітивний і креативний підхід до обробки учбової інформації нової генерації учнів та студентів, зокрема:

- Розвиток здатності до виявлення і постановки проблем
- Спроможності до генерування великого числа ідей (не боячись осуду)
- Гнучкості – продукування різноманітних ідей
- Вміння вирішувати проблеми та здатності вдосконалювати об'єкт
- Оригінальності—спроможності відповідати на подразники нестандартно.

Наукову зацікавленість, на наш погляд, також викликає ґрунтовна монографія «Українська освіта в умовах війни» [1, С.8-136], в якій наведено інноваційну структурно-функціональну модель реінтеграції освітнього ландшафту України. Заслуговує на увагу п'ять взаємопов'язаних елементів запропонованої моделі:

- Безпекові фактори
- Економічні фактори
- Психологічні фактори
- Культурні фактори
- Образ людини майбутнього

Отже, на думку розробників моделі, С.О Терепищого та Д.Б.Свириденка, рушійними силами трансформації української освіти в умовах війни мають стати: «...освітня політика, економіка освіти, культурна ідентичність, розвиток людського капіталу, які розгортаються на двох рівнях – внутрішнього і зовнішнього середовища» [1, С.6].

Висновки. Аналіз наукової літератури з обраної проблеми дослідження свідчить про те, що проблема освіти України під час війни знайшла певне відображення в працях науковців, в яких окреслено теоретико-методологічні та наукові не вирішені до сього часу проблеми. Складність та багатомірність інноваційних підходів до навчання під час війни, стан наукової розробки проблеми потребує виваженого розв'язання, ґрунтуючись на міждисциплінарних підходах до формування контенту навчання. За думкою С.Д. Максименка, «Зміст розуміння когнітивних процесів - через організацію модулів. Модуль буде виступати ключовим, для того, щоб реально можна було розгорнути і формувати, і антиципацію, і передбачення, і креативність, і обхідне мислення, і нестандартність мислення, гнучкість мислення і системність» [14.С.182].

Дедалі частіше освіту визнають однією з найкращих інвестицій, яку може зробити держава. Освіта є основним засобом, за допомогою якого діти можуть вибратися з бідності та сформувати повноцінні засоби для ефектив-

ної участі у своїх спільнотах. Слід зазначити, що освіта може виступати як ефективний засіб просування примирення і миру. На жаль, необхідно подолати величезні труднощі, щоб зберегти систему освіти країни, які перебувають у стані війни чи пост-конфліктних ситуаціях.

Незважаючи на численні виклики для сучасної системи освіти, які постали внаслідок російської агресії проти України, вона все ще має певні можливості для розвитку. По-перше, можливості міжнародної академічної мобільності для викладачів і студентів провідних шкіл Європи. По-друге, інтенсивне впровадження інформаційних технологій у навчальний процес та підвищення професіоналізму викладачів. По-третє, використання технології адаптивного навчання. По-четверте, співпраця українських та іноземних навчальних закладів. По-п'яте, реалізація моделі «освіта впродовж життя». По-шосте, впровадження дистанційної освіти як повноцінної форми навчання.

Головне – вчасно виявити загрози та розробити механізм пом'якшення їх впливу. І максимально використовувати кожну можливість. Очевидно, що всі вищезазначені моменти мають бути враховані в оперативних планах реалізації Стратегії розвитку освіти в Україні на 2022-2032 роки.

Ми вважаємо, що необхідно терміново вжити ряд заходів для збереження та захисту права на освіту дітей, постраждалих від війни. Зміст цієї освіти повинен відповідати різноманітним освітнім вимогам в різних соціальних і політичних умовах. Міжнародне гуманітарне право посилює правовий захист права на освіту під час збройних конфліктів.

Цей закон відіграє центральну роль у міжнародному формуванні політики щодо базової освіти. Нарешті, здається, що світова кампанія за освіту в надзвичайних ситуацій та масової громадської обізнаності можуть своїми діями стримувати уряди, міжнародні фінансові установи, міжнародні організації та агентства, щоб допомогти і реалізувати свої обіцянки дітям.

Список використаних джерел:

1. Українська освіта в умовах війни: монографія/ за наук. ред. С.О. Терепищого. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020.- С. 6;18-126.
2. Освіта не може чекати: МОН спільно з Фондом ООН обговорили пріоритетні кроки співпраці. Міністерство освіти і науки України. 5 жовтня 2022 р. [https:// mon.gov.ua/](https://mon.gov.ua/)
3. Неуседа в ООН: Треба забезпечити безперервність освіти для дітей-біженців з України //Укрінформ, 20.09.2022. <https://www.ukrinform.ua>
4. Деркач Л.М., Шевяков О.В., Бурлакова І.А., Братчікова Ю.К., Соловійова Д.В., Мельничук Д.П. Когнітивна наука: Навч. Посібник.-Київ:Видавничий дім «Кондор», 2021 .С.56-93;240-258.

5. Інформація для студентів та науковців з України. <https://studyinaustria.at/de/studium/informationen-fuer-studierende-und-forscher/innen-aus-der-ukraine>
6. Бетанкур Т. С., Мейерс-Окі С. Е., Чарроу А. П. і Тол В. А. Втручання для дітей, які постраждали від війни: екологічна перспектива психосоціальної підтримки та охорони психічного здоров'я// *Harvard Review of Psychiatry* 21(2), 70-91. doi: 10.1097/HRP.0b013e318283bf8f
7. Почепцов Г. (2020). Перша когнітивна війна у світі (Україна, Крим, Росія). <https://www.academia.edu/10057232>
8. Як дітям з України продовжити навчання за кордоном. <https://osvita.ua/abroad/86216>
9. Derkach, L.M. Problems, Challenges and Perspectives of Ukraine's Integration into Global and European Educational Space. *American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research*, New York, USA, 2018, 3(910), pp.13-19.
10. Бетанкур Т. С., Макбейн Р., Ньюнхем Е. А. та Бреннан Р. Т. Траєкторії інтерналізації проблем у постраждалої від війни молоді Сьєрра-Леоне: вивчення конфліктних і постконфліктних факторів// *Розвиток дитини* 84(2), 455-470. doi: 10.1111/j.1467-8624.2012.01861.xd
11. Брагін М. (2012). Щоб наші мрії не втекли від нас: Вчимося думати разом під час війни. *Psychoanalytic Inquiry: A Topical Journal for Mental Health Professionals* 32(2) 115-135. doi: 10.1080/07351690.2011.592740
12. Dyregrov, A., Gjestad, R., & Raundalen, M. (2002). Children Exposed to Warfare: A longitudinal Study. *Journal of Traumatic Stress* 15(1), 59-68. doi: 10.1023/A:1014335312219
13. М. та Опіро В. Г. (2012). Здійснення права на освіту для дітей, постраждалих від війни: досвід Північної Уганди. *Міжнародний журнал прикладних психоаналітичних досліджень* 9(2), 158-177. doi:10.1002/aps.1309
14. Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е., Касинець М., Тарнавська О. Психологія когнітивних процесів: науковий посібник/ Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С.Костюка. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. - С.171-181;181-185.

Transliteration of References:

1. *Ukrainska osvita v umovakh viiny: monohrafiia/ za nauk. red. S.O. Terepyschoho.* (2020). Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova. S. 6;18-126.
2. *Osvita ne mozhe chekaty: MON spilno z Fondom OON obhovoryly priorityetni kroky spivpratsi.* Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 5 zhovtnia 2022 r. [https:// mon.gov.ua/](https://mon.gov.ua/)

3. Neuseda v OON: Treba zabezpechyty bezperervnist osvity dlia ditei-bizhentsiv z Ukrainy //Ukrinform, 20.09.2022. <https://www.ukrinform.ua>
4. Derkach L.M., Sheviakov O.V., Burlakova I.A., Bratchikova Yu.K., Soloviova D.V., Melnychuk D.P. (2021). Kohnityvna nauka: Navch. Posibnyk.-Kyiv:Vydavnychiy dim «Kondor». S.56-93; 240-258.
5. Informatsiia dlia studentiv ta naukovtsiv z Ukrainy. <https://studynaustria.at/de/studium/informationen-fuer-studierende-und-forscher/innen-aus-der-ukraine>
6. Betankur T.S., Meiiers-Okі S.E., Charrou A.P. i Tol V.A. Vtruchannia dlia ditei, yaki postrazhdaly vid viiny: ekolohichna perspektyva psykhosotsialnoi pidtrymky ta okhorony psykhichnoho zdorovia// Harvard Review of Psychiatry 21(2), 70-91. doi: 10.1097/HRP.0b013e318283bf8f
7. Pocheptsov H. (2020). Persha kohnityvna viina u sviti (Ukraina, Krym, Rosiia). <https://www.academia.edu/10057232>
8. Yak ditiam z Ukrainy prodovzhyty navchannia za kordonom. <https://osvita.ua/abroad/86216>
9. Derkach, L.M. (2018). Problems, Challenges and Perspectives of Ukraines Integration into Global and European Educational Space. American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research, New York, USA, 2018, 3 910, pp.13-19.
10. Betankur T. S., Makbein R., Niunkhem E. A. ta Brennan R. T. (2012). Traiektorii internalizatsii problem u postrazhdaloi vid viiny molodi Sierra-Leone: vyvchennia konfliktnykh i postkonfliktnykh faktoriv// Rozvytok dytyny 84 (2), 455-470. doi: 10.1111/j.1467-8624.2012.01861.xd
11. Brahin M. (2012). Shchob nashi mrii ne vtekly vid nas: Vchymosia dumaty razom pid chas viiny. Psychoanalytic Inquiry: A Topical Journal for Mental Health Professionals 32(2) 115-135. doi: 10.1080/07351690.2011.592740
12. Dyregrov, A., Gjestad, R., & Raundalen, M. (2002). Children Exposed to Warfare: A longitudinal Study. Journal of Traumatic Stress 15(1), 59-68. doi: 10.1023/A:1014335312219
13. M. ta Opiro V. H. (2012). Zdiisnennia prava na osvitu dlia ditei, postrazhdalok vid viiny: dosvid Pivnichnoi Uhandy. Mizhnarodnyi zhurnal prykladnykh psykhoanalitichnykh doslidzhen 9(2), 158-177. doi:10.1002/aps.1309
14. Maksymenko S., Derkach L., Kirychevska E., Kasynets M., Tarnavska O. (2022). Psykholohiia kohnityvnykh protsesiv: naukovyi posibnyk/ Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut psykholohii imeni H.S.Kostiuka. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla», 2022. - S.171-181;181-185.

DERKACH L.M.

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Dnipro Humanitarian University,
Dnipro, Ukraine

E-mail: lydia48@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0638-6210>

SIRA H.M.

Second (Master's) Level of Higher Education, Dnipro Humanitarian University,
Dnipro, Ukraine

E-mail: annasiraya.as@gmail.com

**URGENT AND UNSOLVED PROBLEMS OF SECONDARY AND HIGHER SCHOOLS IN
UKRAINE IN THE CONDITIONS OF COGNITIVE WAR***

<https://doi.org/10.38014/osvita.2022.90.02>

* публікація здійснена за рахунок спільного гранту СЄІП (Україна - Франція) та БФ «Освіта: майбутнє»